

המונחים 'יישוב ישן' ו'יישוב חדש' בעיני בני-הדור (1882-1914) ובעיני ההיסטוריוגרפיה*

יהושע קניאל

מן המקובלות הוא להשתמש במטבעות הלשוניות 'יישוב ישן' ו'יישוב חדש'. הן נפוצות ושגורות בפי כול: במחקר, בספרות, בפובליציסטיקה ובמקורות בני-הזמן. מן הראוי לעמוד על משמעותם, שכן יש קשיים מתודיים לא מעטים בהתייחסויות השונות אליהם.¹ נדון להלן בצורות השימוש השונות בהם במקורות בני-התקופה ובהיסטוריוגרפיה הארץ-ישראלית.

ראשית השימוש במונחים ומשמעותם בעיני בני-הדור המונחים נוצרו על-ידי בני-התקופה ורב השימוש בהם. חשוב, על-כן, לבדוק כיצד בא הדבר לידי ביטוי בכתיבה. ההתייחסות במקורות באה בדרך-כלל בהקשר למערכת היחסים ביניהם או לכל קבוצה בנפרד. לא תמיד מוזכרים המונחים במפורש, לעתים, בעיקר בתחילת התקופה, נמצא להם תחליף, כמו 'בעלי החלוקה', 'יישוב עתיק' או 'דור ישן דור חדש'.² עדיין שימוש נפוץ במונחים, אך הם החלו כבר להשתרש³ והשימוש בהם נעשה אינטנסיבי ורווח ביותר משנות התשעים ואילך. נתייחס להלן רק למקורות המזכירים מפורשות את המונחים הללו ושיש להם משמעות מבחינה זאת.

- * המאמר הוא פרק מבוא מתוך חיבור לשם קבלת תואר דוקטור בנושא 'היחסים בין הישוב הישן והישוב החדש בתקופת העלייה הראשונה והעלייה השנייה (1882-1914)', שנכתב בהדרכת פרופ' נ' קצבורג באוניברסיטת בראייל, רמת-גן.
- 1 לאחרונה דן בכך י' ברטל, "יישוב ישן" ו"יישוב חדש"—הדימוי והמציאות, קתדרה, ב (חשוון תשל"ז), עמ' 19-3. הדיון להלן בא להאיר ולהעיר על זוויות-ראייה ופינות נוספות, בעיקר בתחום השימוש במונחים על-ידי בני-הדור וההיסטוריוגרפיה הארץ-ישראלית ובתחום מערכת היחסים בין שתי הקבוצות החברתיות האלה.
- 2 מבחר דוגמאות לכינויים אלה ראה אצל: א' דרויאנוב, כתבים לתולדות חבת ציון וישוב ארץ ישראל, ב, תל-אביב תרפ"ה, עמ' 350, 657, 741; י' ריבלין, מגילת יוסף—מבחר מאמרים ורשימות (בעריכת נ' קצבורג), רמת-גן תשכ"ו, עמ' 160; מ"ל לילינבלום, דרך לעבור גולים, ורשה תרנ"ט, עמ' 6; ארכיון ציוני מרכזי (להלן אצ"מ), ארכיון י' אייזנשטאדט A25/13, עמ' 349, טורים 18-19; המליץ, תרמ"ה, גל' 16; שם, תרמ"ט, גל' 82-86. מ' פרידמן מציין בספרו, חברה ודת—פרק בהתפתחות האורטודוקסיה הלא ציונית בארץ ישראל (1917-1936) [בדפוס], כי המונחים נתגלגלו עקב ההבחנה, שרווחה אצל המשכילים, בין היהדות המסורתית מחד גיסא וציבור המשכילים מאידך גיסא. תודתי נתונה לו על שהפנה תשומת לבי למסקנתו זו.
- 3 דרויאנוב, שם, ג, תל-אביב תרצ"ב, עמ' 706: 'ואלה החדשים הנופלים—הנפילים—על התושבים הישנים'; מגילת יוסף, שם, עמ' 173: '... גם כשיפיקו מחוללי רעיון עבודת האדמה את חפצם, וייסדו באה"ק ישוב חדש'. הדברים נכתבו בשנת תרמ"ה (1885) סביב הוויכוח על הכרוז 'קול מהיכל'.

היישוב הישן

'היישוב הישן' מוגדר כיישוב שנוסד על בסיס הפילאנטרופיה, 'העזרה סתם',⁴ 'נשען כולו על כספי החלוקה'.⁵ ירושלים היא 'המרכז ליישוב הישן',⁶ אך לא היא בלבד אלא מצויים ערי 'יישוב ישן' נוספות, 'מרכזי היישוב הישן בצפון ארצנו—צפת וטבריה'.⁷ בערים חיים היהודים 'את חיי הישיבות והכוללים והחלוקה'.⁸ אנשי 'היישוב הישן' הם אלה הנחשבים על החוגים האורתודוקסיים⁹ ומהווים את רוב מניינו ורוב בניינו של היישוב היהודי בארץ-ישראל.¹⁰ בצד הגדרות והתייחסויות סתמיות ומתונות אלה, מצויה תדמית שלילית ביותר של 'היישוב הישן' בבטאוניו של 'היישוב החדש'. היא נבעה בחלקה מתוך המשקע של היריבות המרירה בין שתי הקבוצות במשך שנים מרובות. 'היישוב הישן' נתפס כ'המשך מחיי הגלות',¹¹ ואילו היישוב החדש שאף 'לחדש' ולהינתק מהגולה ומכל מה שהיא מסמלת. הקהילה העברית בירושלים, המהווה את הרוב הגדול של בני-העיר, אינה אלא 'גיטו גלותי'.¹² תדמית זו היא בעלת השלכות גם לתחומים אחרים. 'היישוב הישן', 'ברובו איננו עובד' ומחייתו בעיקר על עבודה בלתי-פורייה:¹³

בני הישוב הישן אחוזים עדיין חבלי שנה ושקועים בחיי בטלה המפרכים ומהרסים את גופם, המחלישים את כוח חייהם, ונדחפים הם לתוך זרועות של חיי הגלות המעליבים את האדם והעברי שבהם.¹⁴

העובדה שחלק מתושבי הערים הקדושות היו זקנים, שעלו לארץ כדי לבלות כאן אחרית שנותיהם,¹⁵ הביאה כנראה להכללה של ירושלים הישנה, אשר כל מי שעלה אליה 'הר הזיתים מחוץ חפצו ומטרתו'.¹⁶ לא יפלא, על-כן, שדברו על 'היישוב הישן' הרקוב אשר אינו מסוגל לפעולה עצמית.¹⁷ חברי התנועות הסוציאליסטיות, ובעיקר אנשי 'פועלי ציון', שהושפעו מהטרמינולוגיה המהפכנית

4 האחדות, תרע"ה, גל' 1-2.

5 האחדות, תרע"א, גל' 36.

6 השלח, תרנ"ז, עמ' 440.

7 האחדות, תרע"א, גל' 34, 38.

8 העולם, 1908, גל' כז.

9 המוריה, תרע"ב, גל' 170.

10 האחדות, תרע"ב, גל' 2; תרע"א, גל' 20-21; תרע"ב, גל' 1-2; החרות, תרע"ב, גל' 38; ראה גם להלן, הערה 76.

11 'אהרנוביץ, כתבים, א, תל-אביב תש"א, עמ' 152; על הסף—קבץ לעניני החיים והספרות, ירושלים תרע"ח, במאמרה של ר' ינאית, עמ' 6-7: 'ישוב זה כמו שהוא אינו יכול לשמש דוגמא ומופת לעתיד "הישן"—ירושלים וטבריה וצפת—בצורתן של עכשיו הן המשך הגלות, אך היא טענה שגם 'החדש' אינו חדש במהותו.

12 הפועל הצעיר, תרס"ט, גל' 20-21.

13 האחדות, תרע"ב, גל' 1-2; תרע"ד, גל' 26. כאן הכוונה גם לאיכרי המושבות שאינם עובדים בעצמם.

14 האחדות, תרע"ב, גל' 43-44; שם, בגל' 29-30 נכתב על 'היישוב הישן העומד במרדו ואינו רוצה לעזוב את מנהגי חייו הבטלים מימים ושינים'. גם הרב קוק מדבר על 'תרדמת החיים' ו'רוח עצבון' השולטים ב'יישוב הישן'. ראה: א"י הכהן קוק, אגרות הראי"ה, א, ירושלים תשכ"ב, עמ' קפו.

15 א"מ לונק, יסודי ספירותינו, ירושלים, ה (תרס"א), עמ' 184, הערה 1.

16 העולם, 1908, גל' יז. הדברים הגיעו לידי כך שבעקבות התדמית של עלייה זו, נראתה ארץ-ישראל לחוגים מסוימים כ'ארץ קברים', לעומת העלייה הצעירה ותאבת החיים המבקשת לעשותה ל'ארץ התחיה'. ראה: דער יודישער ארבייטער, תרס"ח, גל' 11. בן היישוב הישן, י"א סגל ווייס, יצא נגד הסילוף שבדעה זו. ראה בספר זכרונותיו, בשערץ ירושלים, ירושלים תש"ט, עמ' 108, הערה 2.

17 הצבי, תר"ן, גל' ו; האחדות, תרע"א, גל' 15; החרות, תרע"ד, גל' 219.

ברוסיה, גינו את 'הכוחות השחורים של היישוב הישן'¹⁸ ולא נעדר אף הביטוי 'המאה השחורה' הירושלמית.¹⁹ לשיא הגיעו כנראה דבריו של הסופר יוסף חיים ברנר. בוויכוח עם העיתון 'הצבי', אשר טען שה'יישוב הישן' עומד איתן מבחינה ארגונית והוא הכוח החזק ביותר בין יהודי ארץ-ישראל, שלף ברנר מנדנו את מיטב כושר הביטוי הסרקסטי, ושאל כיצד מהיין 'הצבי' להתגרות ב'יישוב החדש' בהעמידו לנגדו את היישוב הישן אשר—

יסודו רק: עצלות, הליכת בטל, חנופה, מרמה, התרפסות, פראות, מכירת הבכורה בנוזד עדישים, גזילת פרוטות העני, אינטריגות של קהל... כלום נכחד ממך אדוני רב החסד מצב כחם החברתי והפוליטי של החרסים הנשברים, השטריימלים המקבלים, ושל אדוני הכוללים האכזרים. כל אנשי היישוב הישן, הקרוע, המחולק, המפורר.²⁰

בקטע זה חברו התדמית השלילית של היישוב הישן יחד עם כשרונו הספרותי ועטו השנון של ברנר, אשר קיבץ בכפיפה אחת את כל כינויי-הזלזול וביטויי-הלעג, שכוונו כלפי קבוצה חברתית זו.

היישוב החדש

מאימתי החלה תקופת היישוב החדש, לפי השקפת בני קבוצה זו עצמם? נמצא שאכן נחנו דעתם לכך. שנת 1882 שימשה בתודעתם כשנת מפנה. בשנת 1907 הרבו לחגוג בעולם הציוני את חגיגת-היובל של התחלת היישוב החדש בארץ-ישראל.²¹ לאחר כחמש שנים שוב החלו לעשות את חשבון הנפש וחשבון ההישגים לעומת המטרות במשך שלושים שנות היישוב החדש.²² ציון ש'ההגירה העברית במובנה האימיתי החלה רק לפני כ-30 שנה,²³ אך נשמעו קולות, בודדים אמנם, שהגיעו דעה שונה. האיכר והסופר משה סמילנסקי, שעמד לא אחת בריב עם היישוב הישן, הדגיש בעת חגיגות מחצית-היובל ליסוד פתח-תקוה ש'יום הוסד פתח-תקוה הוא גם יום הוסד כל היישוב החדש'.²⁴ בדומה לו כתב עסקן יישובי אחר, שאת תקופת היישוב החדש צריך היה לחשב משנת תרכ"ט, שאז נוסד בית-ספר 'מקוה ישראל', אלא שהדבר לא נעשה עד שלא נוסדו מושבות בפועל, ויש לזכור כי המושבה הראשונה פתח-תקוה נוסדה קודם הרעמים הידועים ועל ידי אנשי ירושלים.²⁵

מה חידש ומה יצר היישוב החדש? מה תקוות תלו בו? ומי הם מייצגיו? גם על כך השיבו בני-הזמן. בשם היישוב החדש רגילים לקרוא את המוסדות שהולידה תנועת חבת ציון ושנוסדו בעיקר על ידי הנדיב וחברות אחדות במשך חצי היובל האחרון.²⁶ הקולוניסטים הראשונים הם 'חלוצי היישוב

18 האחדות, תרע"ג, גל' 46.

19 דער אנפאנג, תרס"ז, גל' 1.

20 הפועל הצעיר, תרס"ט, גל' 10—בחתמת יוסף חבר. תגובה להצבי, גל' קכ.

21 נוסח הזמנה מיום א' בתמוז תרס"ז לחג חצי-היובל להיווסד היישוב החדש, מצוי באצ"מ A25/59: הפועל הצעיר, תרס"ט, גל' 1. על התקופות ביישוב החדש, ראה: המאיר, א (ניסח תתמ"ב לגלותנו / תרע"א), חוברת ב, עמ' 93.

22 האחדות, תרע"א, גל' 44-45; תרע"ב, גל' 7; הפועל הצעיר, תרע"א, גל' 14-15.

23 מ' שיינקין, דברי שלום ואמת—מכתב גלוי לקהילות היהודים בתורקיה, יפו תרע"א, עמ' 7.

24 הצפה, תרס"ג, גל' 109.

25 סיכומו של י' אייזנשטאדט לקראת הקונגרס הציוני הראשון, באצ"מ A25/16, עמ' 182. שם מצוי משו"מ-ה התאריך תר"מ. ייתכן שיש שיבוש בכתב-היד.

26 הזמן, תרס"ז, גל' 86.

החדש' ותפקידם להגשים את רעיון התחייה.²⁷ התקווה היתה שהם יניחו את 'היסוד לבניין האומה',²⁸ 'את היסוד לתנועה לאומית כבירה, חיה וטבעית'.²⁹ תדמיתו של ה'יישוב החדש' היא של 'יישוב צעיר',³⁰ שיצר ערכים חדשים של סדר ומשמעת, הנהגה פנימית במושבות, המשוחררת מחותם הגלות—ובכך סוד קיומו.³¹

ה'יישוב החדש' נוסד על-ידי העזרה הציונית ומטרתו היתה 'לבסס ולבצר את אשיות הכלכלה של היהודים בארץ. להספיק עבודה ומחיה להמוני העם ועל ידי כך לעורר גם את מרצם ויוזמתם האישיים והחברתיים'.³² הם ניסו להוכיח 'כי הישוב החדש הוא ישוב חי המביא פרי תנובה לעמלים בו'.³³ בתוך ה'יישוב החדש' נכללו האיכרים היהודיים והפועלים החקלאיים כמו גם בעלי-מלאכה שונים וסוחרים בערים, שחיו 'חיי יצירה מודרניים'.³⁴ על-כן מדובר על יצירת 'ישוב חדש עובד'.³⁵ בצד המושבות העבריות, שהן היסוד לבניין ה'יישוב החדש',³⁶ מצויות 'ערי היישוב החדש', יפו וחיפה.³⁷ בערים האחרות אין השפעתו ניכרת, 'מלאכי הישוב החדש, אך בקצות כנפיהם נגעו בירושלים'.³⁸

התדמית של ה'יישוב החדש', המשתקפת מהצגת הדברים עד כה, מצויה בעיקרה במקורות-הוא. לא כך היו פני הדברים במקורות המייצגים את ה'יישוב הישן'. אין הם מסכימים להגדרות מלאות הקילוסים. לעתים אף נמצא תדמית שלילית ביותר: 'הישוב החדש של האספסוף אשר זה שנים אחדות שוטף לארצנו הקדושה ואוחזים מעשיהם הישנים בידיהם לרמוס ברגל גאווה על מצות התורה'.³⁹ כאשר השוו את אורח-חייהם לזה של בני-המושבות, לא הרגישו נחיתות כלשהי לעומת 'אלה המתמרים לבעלי הישוב החדש'; אדרבה, הם הרגישו כי היו בעמדת יתרון, מסתפקים במועט. את אשר יוציאו אנשי זכרון-יעקב או ראשון-לציון—

27 א"ד גורדון, האומה והעבודה, ירושלים תשי"ב, עמ' 107-108. הוא מציין 'על אלה בני היישוב החדש, נשען לעת עתה כל בניין בית ישראל החדש'.
 28 'אהרנוביץ, שם, עמ' 40; הוא מביע אכזבתו כי פוגשים אותו בין רוכלי אוסטרליה.
 29 א"ד גורדון, שם, על הדברים הנוראים, עמ' 117. הדברים נאמרו במסגרת הביקורת על צעירי המושבות הנוהים אחר 'תכלית', אינם עובדים בעצמם ועוזבים את הארץ לבקש 'כסף וחיים'. יש בדברים אלה כדי ללמד על התדמית של ה'יישוב החדש', שכלל למעשה את המבקרים עצמם.
 30 האחדות, תרע"א, גל' 2-3.
 31 הפועל הצעיר, תרע"ג, גל' 1.
 32 האחדות, תרע"ה, גל' 1-2.
 33 העברי, תרע"ב, גל' מח. בדיווח על ביקור משלחת קולוניסטים אצל הברון בפאריס במטרה להחזיר לו 400,000 פרנק על חשבון הלואה שקיבלו.
 34 ארכיון תנועת העבודה (להלן את"ה), ארכיון מ' שיינקין, 105 V, תיק 12. הגדרתו בנאום על יהודי הארץ לפני המלחמה.
 35 האחדות, תרע"ד, גל' 22-23.
 36 שם, גל' 25. בין הדברים על חשיבות מפעלו של הברון רוטשילד. במסגרת תפיסה זו מעניינת הגישה כלפי היישוב החקלאי הוותיק, פקיעין, הנכלל ב'יישוב החדש'. ראה: השלח, תרנ"ז, עמ' 353: 'פקיעין היא אמנם לא מושבה חדשה ולא רעיון הישוב החדש הולידה, אך מפני שבחייהם קרובים יושביה אל בני הישוב החדש, ראויה היא להזכר בזה'.
 37 האחדות, תרע"א, גל' 38; תרע"ב, גל' 1-2.
 38 החבצלת, תרס"ז, גל' 34.
 39 החבצלת, תרס"ט, גל' 26. הכוונה כנראה לצעירי העלייה השנייה.

המונחים 'יישוב ישן' ו'יישוב חדש' בעיני בני-הדור וההיסטוריוגרפיה

על תלבושת ובנותיהם יספיק לנו על כלכלת השנה; המחסור וחיי הצער לא ישליכו חתיתם עלינו, כי ידידינו מאז ומקדם המה; מדת הסבלנות גדולה היא אצלנו וגם עובדים חרוצים הננו ככל המוני אכרי בני ישראל.⁴⁰

מודעים היו לביקורת הקשה שהוטחה כלפי המערכת החברתית והערכית של בני-המושבות. הם השתלבו בביקורת זו ושכצו אותה במסגרת מערכתם נגד ה'יישוב החדש' ויצירתו, שהוצג לפנייהם כדוגמה שיש ללמוד ממנה לצורך השתחררות מחיי-החלוקה. מלבד הטיעון שבצעתם לא היתה חוסר רצון לעבוד, הם התריסו:

ומה יראו צעירי הישוב הישן בהישוב החדש, חבל של אכרים עצלים המקבלים חלוקה הרבה ובלע"ז שטיצע גדולה ועושים מעט, חבר של בעלי לוקוסוס נפרזה. חבל של אכרות כמו פרות הבשן קוראות רומאנים ושתי משרתות ערביות לכל אחת. חבל של פקידים פורקי עול שמים, פוסעים על ראשי אכרים חרוצים וטובים. אדרבה יראו נא בעלי הישוב ה'חדש' את צעירי הישוב הישן שהם עובדים בזיעת אפים עבודות קשות ופרנסתן בצער ובדוחק.⁴¹

מערכת היחסים

כאשר משתמשים המקורות במונחים 'יישוב ישן' ו'יישוב חדש' ומזכירים אותם בכפיפה אחת, הם מובאים בדרך-כלל כדי להציג את העימות ביניהם: 'רוח רעה עברה בין המושבות ובין ירושלים, בין הישוב החדש ובין הישוב הישן, בין האכרים ובין בני החלוקה, בין ועד חובבי ציון ובין ועד כל הכוללים'.⁴² הוצגו כאן זה מול זה המוסדות של שתי הקבוצות והניגוד המתבטא במערכת החברתית והכלכלית. הדברים נכתבו בשנת תר"ן (1890), אך במשך הזמן לא התקרבו הקטבים זה לזה. לאחר עשרים שנה (בשנת 1910) כתב דוד בן-גוריון: 'תהום עמוקה מפרידה בין שני חלקי הישוב העברי בארץ ישראל. בין החלק היותר קטן, הישוב החדש, ובין החלק היותר גדול, הישוב הישן'.⁴³ עיתון פועלים התמרמר, דרך כתבו הירושלמי, שלעתים רחוקות ניתן היה לפגוש בירושלים הישנה, יהודי שיתעניין בחיי ה'יישוב החדש'.⁴⁴ חוסר התעניינות זה לא נבע רק מאדישות. התהום נפערה תוך חשדנות הדדית, שנאה ובוז. בני-הזמן לא היו רק הנפשות הפועלות בזירה והמפעילות את מערכת היחסים, אלא ביקשו גם, לעתים, לעמוד על פשר המאבק:

עין בעין ראינו כי דבר הישוב היה כעש לראש החלוקה וכרקב לגבאי כל הכוללים, וכעש וכרקב התאמצו הגבורים האלה לאכול במסתרים את שרשיו של הישוב החדש מתחת, אולי

40 החבצלת, תרנ"ה, גל' 49.

41 החבצלת, תרנ"ה, גל' 22. לדעה זו הסכימו אחר-כך גם אנשי העלייה השנייה: 'הישוב הארצישראלי החדש כמו הישן, ניוון כלו מכספי התמיכה וכלו רקוב על ידי השנוירות'. ראה: האחדות, תרע"ב, גל' 14-15, מתוך דיוני הוועידה השנייה של פועלי יהודה.

42 מב"ה הכהן, מערב עד ערב, וילנה 1904, עמ' 40.

43 האחדות, תר"ע, גל' 2; והשווה: שם, תרע"א, גל' 16. רחל ינאית מגדירה בצורה מתונה יותר: 'נודמנו יחד הישן והחדש—ולא נתאחדו'.

44 דער יודישער ארבייטער, תרס"ט, גל' 23; אצ"מ A25/44/64, זכרונות 'מחיי החלוצים' בטייטה: 'ועוד רחוקים היו הירושלמים מהבין את ערכו של הישוב החדש'.

ימות בעפר גזעו אולי יכרת ולא יחליף, אולי תחדל יונקתו... מה הדבר הזה? איה פתרון החידה הנפלאה הזאת? מדוע התנגדו עמודי הישוב אל הישוב?⁴⁵

ד' בן-גוריון איש היישוב החדש' דן, לפי נקודת-ראותו, בצד השני של המטבע:

הישוב החדש, שמתחלת בריאתו הזהירו לפניו אפקים לאומיים רחבים, התיחס בביטול ובכוח לישוב הישן, ויש גם אשר יחס לו ערך שלילי לעבודת התישבותנו בא"י. בני הישוב החדש הביטו על הישן כעל גוף שאין בו רוח חיים, ומתוך השקפה זו התיחסו לכל המתרחש ונעשה בחיי הישוב הישן בשוויון נפש ובהיסח הדעת.⁴⁶

הוא לא חסך משבט לשונו את הסדרים הפרועים שבחלוקה, אותה ראה כשורש כל רע. כנופייה של חמסנים ציבוריים מנהלת אותה, עושקים את ההמון ומשלשלים לכיסם את כספי-הציבור. הוא הושפע מהתדמית השלילית של היישוב הישן, אך הוא הטיח אשמה ב'בני הישוב החדש שהקימו חומת בוז בינם ובין הישוב הישן' ובשאת נפש התרחקו מכל פעילות ציבורית בקרבם. היריבות נמשכה והעמיקה במשך השנים. כל צד האשים את משנהו בכוונות הרס ובשנאה יוקדת כלפיו. ר' יוסף ריבלין מראשי היישוב הישן' פנה לסופרי העיתונים היהודיים בחוץ-לארץ בדברים אלה:

אל תוסיפו ללכת את ירושלם בקרי ובשנאה כבושה ונוראה, אל תביאו עליכם את החדש אשר רק למען הרוס שתות הישוב ולבל יזכר ולבל יפקד לעולם, אתם בונים מגדלים ברעיון ישוב חדש, למען קעקע הישן וזה וזה לא יתקיים.⁴⁷

הרגשה זו קיננה בלב אנשי היישוב הישן' במשך כל התקופה, אם כי לא תמיד בצורה כה חריפה. לעתים הופיעו ביטויים קיצוניים, מליציים אמנם, אך היה בהם משום עדות לרגשות רווחות ביחסים ההדדיים. א' בן-יהודה סיפר בעיתונו, 'הצבי', על שלושה כוללים בצפת, אשר שלחו לחוץ-לארץ מכתבי-השמצה נגד המושבות ותגובתו היתה: 'מכתבים כאלה שלחו מאחדים מבני הישוב הישן אשר עוד לא התקררה דעתם וחותרים חתירה תחת העולם החדש הולך ומתכונן על חרבות העולם הישן'.⁴⁸ ברור שאין מדובר כאן בהרס כמשמעו, אך היישוב הישן' חשש מהרס עולמו, כלכלתו ואורחות-חיי עקב המלחמה המתמדת שהתנהלה נגדו: 'אנו רואים עבודה תכופה המכוונה רק להשפיל ולגנות את כל אלה שהקריבו את נפשם, שהפקירו את רכושם ואת כבודם לטובת הכלל, לטובת הישוב'.⁴⁹

45 הכהן (לעיל, הערה 42) מסביר זאת על רקע מלחמת-הקיום והחשש מכריתת כספי החלוקה, ולא מתוך שנאה לציין או ליישוב הארץ, כפי שרבים אחרים האשימו את היישוב הישן'.

46 האחדות, תר"ע, שם. ודוק אין הוא קובע שהיישוב הישן' התנגד לעבודת ההתישבות, אלא מציין שייחסו לו זאת.

47 מגילת יונף, עמ' 164. הדברים נאמרו בלהט הפולמוס סביב הכרוז 'קול מהיכל' בשנת תרמ"ה. לעתים מתייחסים להרס רוחני, ראה הכרוז 'מי לה' אלי': לשעה ולדורות—אוסף כרוזים ומודעות בעניני דת ודין, א. ירושלים תשל"א, עמ' 53: '... התלקטו פה להחריב את הישוב הישן, הישוב על טהרת הקודש, למשוך את נערי בני ישראל ממקום תורה ממקור היראה ולהעביר אותם למולך אל בתי החנוך שלהם'.

48 הצבי, תרנ"ז, גל' ל; במקום אחר הוא מצוטט בחבצלת, גל' לח, ממכתבו לפינס כאומר: 'נוריד עז מבטחו של הישוב הישן למען הקים מחרבנו אשיות ישוב חדש'. על כל הנושא, ראה: הצבי, תרמ"ח, גל' ל. בן-יהודה מתפלמס אמנם על פרסום מכתבו הפרטי, אך דברים אלה אינו מכחיש. עיקר הצטדקותו מופנית כלפי משפט אחר שכתב: 'כי כל הימים שלא יעקר התלמוד מישראל לא יכון הישוב בארץ אבותינו'.

49 המוריה, תרע"ג, גל' 306.

גילויי שנאה מצויים היו בשני הצדדים; אך כמדומה שחריפות הלשון שבאה לעתים לידי ביטוי בעיתונות המשכילית כלפי ה'יישוב הישן', אינה מצויה בעבר השני של המתרס. הסופר יל"ג כתב בשנת תרמ"ח:

קודם כל יגרשו מירושלים ומשאר ערי הקודש את כל היהודים היושבים שם ולא תשאר פרסה למען אשר נוכל לקרוע לנו שם חלונות ולהעביר את כל הרוחות הרעות המעפשות את אווירא דארעא דישראל המחכים.⁵⁰

ביטויים כאלה לא באו כמובן מתוך חלל ריק, אלא מתוך הרגשה שה'יישוב הישן' התייחס אל 'החדש' כאל אויב שיש להחריבו.⁵¹ הרוחות התלהטו בעיקר בעת העימותים הקשים בשנות השמיטה, כאשר חובבי ציון ראו באיסורי הרבנים בירושלים אמצעי במלחמתם נגד עצם קיום המושבות וה'יישוב החדש'. הביטוי 'שונאי היישוב' נפוץ, על כן, ורווח ביותר.⁵² בשנים האחרונות של תקופת דיונונו, כאשר ה'יישוב החדש' היה לעובדה מוגמרת, קיימת היתה מצדו התייחסות לסכסוך מתוך עמדת כוח, ואולי אף מצוי קורטוב של הבנה למניעי מלחמתו של ה'יישוב הישן', שחשש כי באים להצר צעדיו כשתש כוחו:

בירושלים ובשאר ערי ארץ ישראל אלפים מאחינו חיים בדרך ישן נושן. ביניהם ובינינו הרבה נקודות משתפות, הרבה שאיפות משתפות. אבל זרם רחב, ואדיר, שאי אפשר לעצור כמו החיים בעצמם, מבדיל בינינו. מחשבותינו לא מחשבותיהם, אנו חיים על פי ה'חדש', לא כמוהם. באנו הנה אחריהם. הם בכח החוש של שמירת עצמם, נלחמו בנו כמו עם אויבים. אבל הזרם אי אפשר לעצור בו. וינידו ידם בראש עלינו. גם אינם יכולים ואולי גם אינם רוצים להזיק לנו.⁵³

התמורות במשמעות המושגים

לאחר שעברו למעלה משלושים שנה מאז ראשית ההתיישבות החדשה, חל שידוד מערכות מסוים בתוך היישוב היהודי. המסגרות החברתיות והערכיות של העבר התרופפו קמעה. היתה פתיחות יתר הדידית. היריבות העזה, המרירות והזעם, שנתלוו אליה, פינו מקומם למחשבה שנייה; אם כי היו עוד לעתים פרצי ריב סוערים, הם נסובו בדרך-כלל על אירועים או תופעות מסוימות. אף כאן לא היו הדעות גזורות תמיד על-פי העמדות המקובלות, אלא בהתאם לאינטרסים המידיים. הלכה וגברה ההרגשה שהחלוקה המקובלת בין ה'יישוב הישן' וה'חדש' אינה תופסת עוד. הדבר אף מצא את ביטויו בכתובים.

50 מתוך מכתבו לשמעון ברנפלד: היקב, תרנ"ד, יל"ג בתור חובב ציון, עמ' 3-4. דברים ברוח זו כתב גם לאישים אחרים. ראה: יל"ג גורדון, אגרות, א, ורשה תרנ"ד, עמ' 197; ב, ורשה תרנ"ה, עמ' 9, שם ציין כי איננו מקווה בעת הזאת לגאולת ישראל בארץ אבותיהם, בין השאר משום שיד הרבנים תקיפה.

51 החרות, תרע"א, גל' עח: 'מה לא נעשה על ידי בעלי הישוב הישן—למען הפריע בעד מעשיהם של החובבים והציונים? ... וכתבי פלסטר נשלחו לכל ארצות הגולה להבאיש את ריחם של ה'חדשים' ולא נתקררה דעתם עד שאחזו בשנה שעברה בנשק חדש להכות בו את הישוב ולהחריבו. הכריזו שמיטה בארץ בזמן הזה ...'.

52 הצבי, תרמ"ט, גל' כד, כה; הפועל הצעיר, תרע"א, גל' 23-24 מדבר על עיתוני היישוב הישן השונאים את המושבות.

53 ההשקפה, תרס"ח, גל' כח. מדבריו של א' סולומיאק הביל"וי, שהתיישב בירושלים ונמנה עם המשכילים המתונים. לדעותיו לא הסכים פרופ' ב' שץ המשיב לו בצורה חריפה בגל' לא.

ה'אידישער קעמפער' מסר בסקירה מפי סופרו הירושלמי, שחלוקת היישוב ל'יישוב ישן' ו'יישוב חדש' נכונה היתה רק בנושאים כלליים כמו השמיטה, כאשר כל צד החזיק בדעה שונה. אך לא תמיד הם ייצגו צדדים מנוגדים. בעת שביתת פועלי-הדפוס בירושלים בשנת תרס"ט (1909), התאחדו חלקים גדולים מה'יישוב החדש' יחד עם ה'יישוב הישן' כדי לדכא את תנועת הפועלים. רואים מכאן, הוא ציין, שקלסיפיקציה מסוימת אפשרית במקרה אחד, אך אינה תופסת במקרה אחר.⁵⁴ בהתבטאויותיהם של אנשי העלייה השנייה קיבל לעתים המונח 'יישוב ישן' משמעות רחבה יותר, כאשר גם העלייה הראשונה, 'המושבות הישנות', נכללו בהגדרה זו. בדברים שנשא ברל כצנלסון בוועידה הרביעית של פועלי יהודה (תרע"ד), דיבר על הפועלים התרים אחר עבודה 'במושבה הישנה' ועל החברים 'שבמושבות הישנות' והזכיר את 'היישוב הישן בעל העבר של שלשים ומעלה'. ואילו הפועלים—עיניהם 'נשואות מעבר ליישוב הישן'. אנחנו נכונים לעבור את כל המדורות של היישוב הישן.⁵⁵ ברור שכוונתו היתה לאנשי העלייה הראשונה, אנשי 'היישוב הישן' בפיו. מקור אחר מורה במפורש על הרקע לכינוי זה כלפי המושבות:

ישובנו הישן כלומר אותן המושבות שאכריהם מעט מעט מתקרבים להשקפות ירושלמיות וצפתיות. אותם האיכרים והעסקנים שחושבים לאפשר התפתחות ישוב עברי בלי עבודה עברית. ישובנו הישן הזה הוא בעל מום גמור.⁵⁶

לא רק האיכרים הואשמו בכך, אלא גם עסקני היישוב הוותיקים 'קרובים ברוחם ובנשמתם ליישוב הישן'—וכך נוצרה ההרגשה על 'היישוב החדש שנתיישן'.⁵⁷ חשוב להצביע על הגוונים השונים בהתבטאויות הנובעות מהשינויים במושבות ובחוגים עירוניים מסוימים—הן מבחינת הצורך בהבחנה מתודית מתאימה בכל מקרה של אזור המונחים הללו והן עקב העובדה שהם מורים על המעבר לחלוקה גמישה בין 'יישוב ישן' ו'יישוב חדש'. יש להבין כי כאשר מכונים איכרים או עסקנים אנשי 'יישוב ישן', אין הדבר מורה בהכרח על קבלת הנוהגים ואורח-החיים של ה'יישוב הישן'. הדברים נאמרו לעתים לצורך ניגוח וכדי להבליט את חוסר המעש, היוזמה והמעוף של ההתיישבות הוותיקה וההנהגה הממסדית.⁵⁸ יחד עם זאת, קיים ערעור מפורש על המיזן המקובל ומשמעויותיו. חרה להם, לאנשי ה'יישוב הישן', על כי הודבק להם הכינוי של שונאי ה'יישוב החדש' והעבודה העברית:

מי היה אותו בכור השטן שהמציא ראשון את הפתגם המלא רעל 'יישוב ישן' ו'יישוב חדש', אשר מטרתו היתה אך להשפיל את כבוד ה'יישוב הישן'. ומדוע ההפרדה המסורתית שלפיה 'יישוב ישן' אומר עירות, והוא לחוד, ו'יישוב חדש' אומר מושבות והוא לחוד' והרי חלוקה זו מרעילה את היישוב כלו ומסכנת את קיומו. כי עתה הרעל הזה חדר אף למושבות, 'גם שמה

54 אידישער קעמפער, תרע"א, גל' 46—דבריו של הסופר ראובני, אחיו של יצחק בן-צבי.

55 ב' כצנלסון, כתבים, א, עמ' 26–27.

56 הפועל הצעיר, תרע"א, גל' 18; תרס"ט, גל' 9; תרע"ד, גל' 1–2. שם מכונים אנשי הוועד של רחובות, בעת סכסוך עם אנשי 'השומר', כשונאי ה'יישוב החדש'.

57 הפועל הצעיר, תרע"א, גל' 17.

58 השלח, תרס"ה, עמ' 484: 'היישוב החדש שלנו הוא כבר בן עשרים וחמש. השם "חדש" שוב אינו מתאים לו לא לפי שנותיו ולא לפי טבעו ותוכנו. ריח של זקנה כבר נודף ממנו. השם חדש-ישן שנתן לו אחד מעסקנינו בכנסיה הזכרונית, מתחיל להתאים לו באמת'.

מפעפע כבר הרעל של חדש וישן. המלחמה כבר נטושה על פני כל והיא נעשית מרירה יותר ויותר.⁵⁹

למעשה, טענו, קיים ערבוב מושגים מוחלט. אלה המכונים 'יישוב חדש', הם כל אלה שכבר נושנו בארצנו, שכבר עברו עליהם עשרות בשנים' (הדברים נכתבו בשנת 1913) ואילו חלק גדול מהמכונים 'יישוב ישן'—זה מקרוב בא. הכוונה ודאי לעלייה שנתוספה באותה תקופה ל'יישוב הישן'. זאת ועוד, אנשי ה'יישוב הישן' בני ירושלים ויפו השקיעו מהונם ב'יישוב החדש', הצלחתו 'היא קרובה אל לבנו יותר מאל אלה שהם רק צועקים בשמו, כי אנחנו הננו היותר קשורים אל אדמת הקודש, עליה גודלנו, ועליה חונכנו, ובה השקענו את כל כחותינו'.⁶⁰

כשם שקיימת התנגדות לטיעון כאילו ירושלים מתנגדת ל'יישוב החדש', כך אין ליחס לכל בני המושבות התנגדות חלילה לתורה ודת. רבים בהם הם אנשים פשוטים יראי אלקים ככל בית ישראל.⁶¹ אנשים אלה, וכן חוגים שונים ביישוב העירוני, הם למעשה היסוד ל'זרם של היהדות המסורתית', שנתפס על-ידי בני-הזמן כחלק של ה'יישוב הישן' הנמצא בתוך ה'יישוב החדש'.⁶² יש גם קולות שצינו שיש אמנם ליקויים ופגמים בשני המחנות, אך יש להכיר בכך 'כי כלפי חוץ אין הבדל בין ישוב חדש ליישוב ישן שם יודעים רק ישוב עברי, לכן צריכים אנו להזהר לא לחללו כלפי חוץ, לא להשפיל את כבוד עם ישראל בעיני שכניו החדשים'.⁶³ גם 'זרבבל, מראשי מפלגת 'פועלי ציון' בארץ-ישראל שהיה לא אחת בעל דבבו של ה'יישוב הישן', פנה מעל במת מועצת המפלגה בקריאה 'לאחד את כל קבוצות היהודים השונות שבארץ ישראל, את הישוב הישן והחדש'.⁶⁴ היו אלה ייחולים בלבד, ואם כי היתה התקרבות מסוימת, היתה המציאות שונה. האחדות החברתית והארגונית היתה מהם והלאה.

ראינו, אפוא, נסיגנות לשנות את הסיווג הקיים וערעור על היבטים שונים בתדמיתן של הקבוצות. 'יהודי מארץ ישראל', שאינו מזדהה בשמו ומציג עצמו כלא-חרדי, שיבח במאמר שהופיע בעיתון 'העברי' את הפעילות המתעוררת ביישוב היהודי האורתודוקסי. אגב זאת, קבע אמת-מידה חדשה וחריגה למיון הבין-קבוצתי. הוא הציג תפיסה כוללת ולא רק מזווית ראייה אחת, תפיסה הקרובה במשהו למציאות הארץ-ישראלית המשתנה:

עד היום חשבו אצלנו כך: יש ישוב ישן וישוב חדש. הראשון—הוא של החרדים, והשני—של החפשים. אבל, באמת, אין הדבר כך. הישוב הישן איננו רק זה של היהודים שבאו למות בא"י, כשם שאין החדש שייך רק לאלה שבאו לשם תחית א"י. באמת, הישוב הישן הנהו זה שאין לו בסיס, בעוד שהחדש הוא זה שנוסד ומתקים על בסיס ידוע. אלה היהודים בערים החיים על החלוקה, אלה הספרדים החיים על פרנסות הנמצאות מחוץ לעבודת-האדמה, מלאכה ומסחר-מסודר, כל אלה הקבצנים, הרוכלים, כלי-הקדש למעלה מן המדה הנחוצה—כל אלה,

59 המוריה, תרע"ג, גל' 300.

60 שם, תרע"ד, גל' 402.

61 החבצלה, תרנ"ה, גל' 13.

62 המוריה, שם.

63 החרות, תרע"ג, גל' 309.

64 האחדות, תרע"א, גל' 2-3.

אם גם אינם חיים מן החלוקה—אבל, מאחרי שאין לארץ תועלת מהם והם ופרנסותיהם תלויים באויר הרי הם שייכים להישוב הישן, ולהיפך כל אותם היהודים החיים מעבודת-האדמה, מסחר, מלאכה ותעשייה—כל אלה שייכים הם להישוב החדש. אם יהודי זה חרד או חפשי, משכיל או למדן—בוזו אין כל הבדל, העיקר הוא, אם מועיל הוא לישוב או אינו מועיל.⁶⁵

בעיני ההיסטוריוגרפיה הארץ-ישראלית בספרו של יצחק בן-צבי על ארץ-ישראל ויישובה בימי השלטון העות'מאני, לא נעשה נסיון להגדיר את המונח 'יישוב ישן'. בדיונו בעליות החסידים והפרושים במפנה המאות הי"ח והי"ט, הדגיש את חלקם של האחרונים. בעוד החסידים מתרכזים בעיקר בגליל, בטבריה ובצפת, הרי הפרושים—תלמידי הגאון מווילנא—התבססו בירושלים. הם רכשו בה עמדה מכרעת: 'כזכות עלייתם זו הצליחו להניח יסוד ליישוב האשכנזי הישן ולהטביע עליו את חותמם'.⁶⁶ במקום אחר הוא שייך את היישוב הישן ליישוב העירוני בארץ, 'בעיקר בארבע ארצות הקודש'.⁶⁷ שלושה מאפיינים מוצאים אנו כאן:

- א. קביעת התקופה—דהיינו שה'יישוב הישן' במובן זה תחילתו בראשית המאה הי"ט, עם עליית הפרושים וייסוד היישוב האשכנזי הישן של ירושלים. אם כי העניק בן-צבי את כתר הנחת היסודות לפרושים הירושלמים, למעשה הורחב כינוי זה וכלל גם את החסידים. לא נמצא הבחנה בין חסידים ופרושים מבחינת ההתייחסות למושג 'יישוב ישן'. כך, אם כן, יש לראות את ראשית היישוב הישן בשלהי המאה הי"ח, עם עליית החסידים.⁶⁸ ייחודה בכך שחידשה את העלייה האשכנזית המאורגנת בקבוצות. עלייה זו לא נקטעה ולא התפזרה, אלא היתה לה המשכיות, הכתה שרשים והניחה יסודות לגידול כמותי ואיכותי של היישוב היהודי בארץ-ישראל.
- ב. אפיון עדיתי—המונח 'יישוב ישן' מכונן לבני-העדה האשכנזית.⁶⁹ יש להוציא מכלל ההגדרה את בני העדה הספרדית, אשר עד שנות השמונים של המאה הי"ט היוו את רוב היישוב היהודי בארץ-ישראל.⁷⁰ הנך למד מכאן שהמונח בצורת שימוש זו אינו בא לציין העדפה של עדה זו על עדה אחרת במובן של ותיקות-יתר ביישוב או שיישובה בארץ-ישראל 'ישן' יותר משל רעותה, שכן העדה הספרדית היתה מושרשת וותיקה יותר.
- ג. אפיון גיאוגרפי—ה'יישוב הישן' מוגדר כעירוני המתרכז בארבע הערים הקדושות, ירושלים, חברון, צפת וטבריה.

65 העברי, תרע"א, גל' י; ראה תגובת י"ח ברנר למאמר זה, בהאחדות, תרע"א, גל' 24.

66 י' בן-צבי, ארץ ישראל ויישובה בימי השלטון העות'מאני, ירושלים תשכ"ג, עמ' 306.

67 שם, עמ' 413.

68 י' קלוזנר, בהתעורר עם, ירושלים תשכ"ב. הפרק הראשון פותח בהקמת היישוב הישן מעליית החסידים והפרושים; מ' אליאב, אהבת ציון ואנשי הו"ד, תל-אביב תשל"א, עמ' 9, בהקדמה; א"ר מלאכי, פרקים בתולדות היישוב הישן, תל-אביב תשל"א, מבוא.

69 ראה גם: מ' אליאב, 'קווים להתפתחותו של היישוב הישן במאה הי"ט', פרקים בתולדות היישוב היהודי בירושלים, א, ירושלים תשל"ג, עמ' 45.

70 י' בן-אריה, 'גידול הקהילה היהודית בירושלים במאה הי"ט', פרקים, א, עמ' 108, טבלה מס' 1; M. Eliav, 'Intercommunal Relations within the Yishuv at the end of the Ottoman Period', *Offprint from the International Conference on Jewish Communities in Muslim Lands* (1973), p. 8

ההיסטוריוגרפיה הארץ-ישראלית, רואה את התקופה שתחילתה בשנות השמונים של המאה הי"ט כפותחת פרק חדש בדברי-ימי היישוב. על כן כונתה הקודמת לה 'תקופת היישוב הישן'.⁷¹ את ה'יישוב החדש' רואים כמייצג אותו חלק ביישוב היהודי שהחל לעלות בשנות השמונים ואילך. עלייה זו מכונה 'העלייה הראשונה', דחפיה ומניעה שונים מהעליות הקודמות. היא בעלת אופי לאומי ומדיני. שאיפת העלייה נבעה מכוח מאוויים ציוניים וחלוציים. היא ביקשה לבסס את חיי הכלכלה והחברה של יהודי ארץ-ישראל על תשתית בריאה ואיתנה, וכבר נשאלה השאלה, מה חידוש יש כאן?—

עליה ראשונה על שום מה? הרי קדמו לה שרשרת של עליות מעלייתם של 'אבלי ציון' במאה העשירית ועד עלית החסידים והפרושים, היא עלית היישוב הישן, שלא נפסקה גם בשנות העליה הראשונה? אלא... עליה זו שינתה מן המטבע שטבעו העליות הקודמות לה. הן המשיכו בארץ ישראל באורח החיים, בצורות ההוי ובדרכי הפרנסה שהיו רגילות בהם בארצות הגולה, ואילו היא יצאה לדרך חדשה, דרך גאולת העם על ידי האיחוזות מחדשת באדמת מולדתו ההיסטורית.⁷²

בשנים האחרונות רבו הקולות המדגישים את ראשוניותו של ה'יישוב הישן' בפריצת-הדרך לעולים הבאים אחריהם, את חשיבותו בעוברו כחלוץ לפני המחנה של 'חובבי ציון', בהנחת היסודות של המושבות הראשונות ואת העובדה שה'יישוב החדש' הינו המשך ישיר ל'ישן'.⁷³ אם כי יש בסיס נכון לדעות אלה, הן הובעו בעיקר בתחום ההתנחלויות והבירורים על זכות ה'ראשונים' ועל רקע התהייה וההתחטאות על ההשכחה והעוול שנגרם ל'יישוב הישן' על-ידי ההיסטוריוגרפיה הארץ-ישראלית. כן קיים הרצון, הלגיטימי כשלעצמו, להוכיח את רצף הדורות ואת ההמשכיות ביישוב היהודי, כך שלא יתקבל הרושם המוטעה כי ההתיישבות היהודית החלה עם העלייה הראשונה דווקא. אך למעשה גם חוקרים אלה לא נסו לטשטש את ההבדלים העמוקים והאופי השונה של שתי קבוצות חברתיות אלה.

קשיים מתודיים בקביעת קריטריונים להבחנה הבין-קבוצתית

מצאנו שההבחנה בין הגדרות 'יישוב ישן' ו'יישוב חדש' ברורה יותר כאשר היא נעשית לפי חלוקה תקופתית; לאמור, עד שנות השמונים תקופת ה'יישוב הישן' ומכאן ואילך מתחילה תקופה חדשה בצמיחת ה'יישוב החדש'. בעיות מתודיות מרובות מתעוררות כאשר בודקים מושגים אלה בוו האחרונה ובנושא דיונו, תקופת העלייה הראשונה והשנייה (1882–1914).

- 71 ג' ירדני, העתונות העברית בארץ ישראל בשנים 1863–1904, תל-אביב תשכ"ט. החלק הראשון בספר דן עד שנת תרמ"ב ונקרא 'תקופת היישוב הישן'; י' סלוצקי, מבוא לתולדות תנועת העבודה הישראלית, תל-אביב תשל"ג, עמ' 123; מ' פרידמן, 'על מבנה הנהגת הציבור והרבנות ביישוב הישן האשכנזי בשלהי השלטון העות'מני', פרקים, א, עמ' 274. שם מציין כי המונח 'יישוב ישן' הוא בעל משמעות רק ביחס למונח 'יישוב חדש'.
- 72 ב"צ דינור (עורך), ספר תולדות ההגנה, א, חלק ראשון, תל-אביב תשכ"ה, עמ' 28; על הייחוד בעלייה הראשונה, ראה: מ' ברסלבסקי, פועלים ואירגוניהם בעליה הראשונה, תל-אביב תשכ"א, עמ' 13; ש' יבניאלי, תקופת חיבת ציון, א, תל-אביב תשכ"א, עמ' יג-יד.
- 73 ב"צ גת, היישוב היהודי בארץ ישראל בשנות הת"ר-התרמ"א (1840–1881), ירושלים תשכ"ג, עמ' 7; ג' קרסל, פותחי התקופה, ירושלים תשל"ו, עמ' 11; שאר ישוב כהן, 'הגר'א ותלמידיו—מייסדי היישוב החדש בארץ ישראל', פרקים, א, עמ' 237–249.

קשיים אלה בולטים במיוחד כאשר מבקשים לעמוד על היחסים בין היישוב הישן והיישוב החדש בתקופה זו, הנתפסים בדרך-כלל כיחסי עוינות ויריבות.⁷⁴ לכאורה התשובה פשוטה ביותר וראינה במובאה שצוטטה לעיל על ההבדל בין העלייה הראשונה וקודמותיה. שמא ניתן אף לסווג את היישוב הישן והיישוב החדש בשנים 1882–1914, בהתאם לאותם קווי-אופי שהם למעשה הקו המוליך בתדמיתם בהיסטוריוגרפיה של הדור האחרון. תדמית זו לא צמחה בחלל ריק והיא מעוגנת במציאות מסוימת. יחד עם זאת, היא כוללנית ביותר ופשטנית מדי.

כאשר יש צורך בתשובה לשאלות ספציפיות אין בה כדי לספק. לא תמיד ניתן לקבוע אם פעילות כלשהי בתחום חברתי, התרבותי או הכלכלי נעשתה במסגרת היישוב הישן או 'החדש' ואם היא קשורה למערכת-היחסים הבין-קבוצתיים או שמא אין לה נגיעה בכך. נצביע להלן על הקשיים המתודיים הללו, תוך בדיקת מספר קריטריונים מקובלים להבחנה בין היישוב הישן והיישוב החדש:⁷⁵

א. העלייה לארץ-ישראל שלאחר שנות השמונים של המאה הי"ט אינה בעלת גוון אחיד. אין היא מורכבת דווקא מן האלמנט המכונה היישוב החדש. קשה לקבוע כמה מהעולים היו חדורים תודעת הרעיון הלאומי בהתגלמותו החדשה, אם כי אלה היו הדומיננטים מבחינה חברתית ותרבותית. יחד עם זאת, במשך כל התקופה—תקופת העלייה הראשונה והשנייה—ממשיך היישוב הישן לגדול. לא רק בגלל ריבוי טבעי שהשפעתו זעומה היתה ולעתים שרר מצב של גרעון בתנועה הטבעית של האוכלוסיה, אלא בעיקר עקב קליטת עלייה רחבה המתוספת אליו ונטמעת בו. דומה שחלק גדול מכלל העולים בתקופה זו מצטרף ליישוב הישן דווקא, והוא עדיין מהווה את הקבוצה הגדולה ביישוב היהודי בארץ-ישראל.⁷⁶

ב. נכון הוא שגם בתקופת דיוננו היוו ארבע הערים הקדושות את מקום הריכוז הגיאוגרפי העיקרי של היישוב הישן, אך גם בערים אלה נוצרו מוקדי-השפעה של בני היישוב החדש. יחד עם זאת, בערים שעיקר התפתחות היישוב היהודי בהן הוא בתקופת העלייה הראשונה והשנייה—כמו יפו וחיפה—היו קבוצות ואישים שניתן לזהותם עם היישוב הישן. משמע שהערים הן מעורבות מבחינה זאת ולא ניתן לזהות מקום-מגורים עם השתייכות לאחת הקבוצות החברתיות הללו. מאידך, רואים את המושבות והקבוצות שנוסדו בתקופה זו כמבטאות, הלכה ומעשה, את יצירתו של היישוב החדש, אך כפי שנראה להלן מתעוררות גם כאן שאלות מתודיות מסוימות.

ג. רואים את היישוב הישן כ'חברה נתמכת' ללא בסיס כלכלי איתן,⁷⁷ המתפרנסת מהחלוקה/צדקה ותמיכה כספית של בני חוץ-לארץ. יש לציין שקבלת כספים מהחלוקה חייבה את מקבליה

74 גת, שם; נ' קצוברג, 'הפולמוס הרוחני בעולם היהודי והישוב בירושלים במאה הי"ט', פרקים, א, עמ' 309.
75 קשיים מתודיים דומים הועלו על-ידי א"מ ליפשיץ, במאמרו 'הישוב הישן', כתביו, ג, ירושלים תשי"ז, עמ' קמא-קנד; עומד על כך גם י" קולת, 'התארגנות הישוב החדש וגיבוש תודעתו המדינית עד למלחמת העולם הראשונה', קשת, מח (קיץ תשל"ל), עמ' 22.

76 על חשיבות העלייה כגורם מאזן לגרעון הטבעי של האוכלוסיה, ראה: ע' שמלק, 'קווים מיוחדים בדימוגרפיה של יהודי ירושלים במאה התשע-עשרה', פרקים, ב, ירושלים תשל"ו, עמ' 52–76. לפני מלחמת-העולם הראשונה מספר היהודים בירושלים היה כ-45,000 נפש, למעלה מ-27,000 השתייכו לכוללים השונים וקיבלו חלוקה. ראה: השלח, תרע"א, עמ' 271; העולם, 1913, גל' יז (בטעות הודפס שם בעמ' 16, גל' טז). בטבריה מצוי יישוב יהודי ישן 'העולה לשתי שלישיות מכל התושבים', ראה: האחדות, תרע"א, גל' 36; ראה גם לעיל, הערה 10.

77 פרידמן, שם.

להתנהג לפי הנורמות החברתיות המקובלות על ה'יישוב הישן'. יש לבדוק, אפוא, אם קבלת 'חלוקה' יכולה לשמש קריטריון קובע להשתייכות ל'יישוב הישן'. מוכח שהיו מתיישבים במושבות השונות שנהנו מן ה'חלוקה'.⁷⁸ האם שייכים הם ל'יישוב הישן'? שמא נאמר, שדמי־ה'חלוקה' לא היו עיקר הכנסתם של בני־המושבות האלה. הם התפרנסו מעמל כפיים, אם בעבודת־האדמה ואם בשירותים, ועל כן אינם שייכים לקטגוריה של ה'יישוב הישן'; אך הרי מן המפורסמות הוא שדמי ה'חלוקה', שחולקו ברוב הכוללים, היו זעומים ובעיקר בתקופת דיונונו—כאשר ההכנסות הכספיות לא הדביקו את קצב גידול אוכלוסיית ה'יישוב הישן'. ברוב המקרים לא הספיקה 'חלוקה' זו אלא כדי שכר־הדירה השנתי ולא אפשרה קיום מינימלי.⁷⁹ עובדה זו ואחרות הפנתה את הציבור המכונה 'יישוב ישן' לחיי־עבודה ולחיפוש אחר מקורות־תעסוקה. בצורה ברורה ביטא את הדברים הביל"וי ו' דובנוב:

ברוסיה חושבים שמקבלי החלוקה לא עובדים אלא יושבים בבית הכנסת וקוראים תהלים. אך הם שוכחים שמכסימום החלוקה היא 15–20 רובל לשנה והסכום לא מספיק לקיום מינימלי. אבל לאכול ולשתות צריך גם בארץ הקדם. על כן היהודים מתחילים לעבד במקצועות שונים וגם במסחר.⁸⁰

מלבד זאת, התבססות על תמיכה ועל חיי־חלוקה נמצאה גם במגזרים אחרים ביישוב. חלק מההתיישבות החדשה נתמכה על־ידי מקורות חוץ, כמו מפעלו של הברון רוטשילד, 'הנדיב הידוע', קופות 'חובבי ציון' ומאוחר יותר—מוסדות התנועה הציונית. קיים אמנם הבדל יסודי, באשר ה'תמורה' לתמיכה זו היתה בעבודה ובתוצרת ואף יועדה למטרה זו, ומלבד זאת היתה החלוקה הישנה בגדר 'מוסד' עם אידיאולוגיה ואילו החדשה היתה תופעת ארעי; אך למרות זאת מוצאים אנו התבטאויות בדבר 'החלוקה החדשה' ועל חיים בחסדי אחרים. אנשי תנועות הפועלים בעלייה השנייה מכנים לא אחת—לעתים בהתרסה לעגנית ולעתים בכובד־ראש—את האיכרים או את הנהגת היישוב כ'יהודי החלוקה' ומשווים מבחינה זאת את ה'יישוב החדש' ל'יישוב הישן'.⁸¹ זאת ועוד: השאיפה לקיום כלכלי איתן לא היתה נחלת ה'יישוב החדש' דווקא. אם כי מסיבות שונות—שלא כאן המקום להרחיב עליהן את הדיבור—הביצוע במגזר יישובי זה היה יעיל וכולט יותר. אך רבות כבר נכתב על השאיפות בתוך ה'יישוב הישן' לצאת מחיי־חלוקה, על הקמת ה'חברות' מתוך רצון להתיישבות, לעבודת־אדמה ולפרודוקטיביזציה, על היציאה מחוץ לחומות והיחזמות בבנייה ובפיתוח ההתיישבות היהודית העירונית. יוזמות אלה חורגות מהתדמית השלילית של ה'יישוב הישן', תדמית שנבעה בין השאר מתפיסת האידיאולוגיה הציונית, שראתה דווקא

78 ראה למשל: את"ה 18/105 V, שיינקין. דו"ח מיום כ"ג בסיון תרע"א, על מקבלי חלוקה במושבות הגליל. נדון על כך ביתר פירוט במקום אחר. נציין עם זאת שהתופעה לא היתה נרחבת, אך משמעותית דיה כדי לעורר תשומת לב.

79 א"ש הרשרג, משפט הישוב החדש, וילנה תרס"א, עמ' 8; השלח, שם, עמ' 273.
80 דרואנוב, כתבים, ג, עמ' 551; א"מ לונץ, לוח ארץ ישראל, ד (תרנ"ט), עמ' 163, מציע שבירושלים 'כמעט תשע עשירות מיושביה עוסקים ועובדים בכל מיני אומנות ומשלח יד'. על נושא זה, ראה: ש' אביצור, 'תחוות כלכליות ומעברים לחיי עבודה ביישוב הישן', קשת יג (אביב 1971), עמ' 102–124.

81 הפועל הצעיר, תרע"ד, גל' 35; האחדות, תרע"א, גל' 2–3. ביישיבת המועצה של מפלגת פועלי ציון אומר שם 'זרובכל: 'מכל קצוי תבל זורם הנה זה עשרות שנים כסף התמיכה, ולא לישוב הישן בלבד, אלא גם לחדש ולצעיר, ואנו עומדים ומצפים... שמא הברון... שמא הציונים, ולא תוקף אותנו גועל נפש, ואין זה אפילו מרגיז אותנו, כלום זה אפשר, שהישוב ואפילו החדש, אינו יכול לברא דבר־מה בעצמו?'

בעבודת-האדמה את הביטוי לחיים יהודיים חדשים ומלאים.⁸² נראה על כן כי למרות שהתו האופייני ל'יישוב הישן' הוא קבלת דמי 'חלוקה', הרי עצם קבלת 'חלוקה', או הכינוי 'אנשי חלוקה' או הסתייעות בתמיכה כספית מחוץ-לארץ, אינם יכולים לשמש מדדים קבועים להשתייכות ל'יישוב הישן'. מאידך, אי התפרנסות מ'חלוקה' בלבד, או קיום כלכלי מכובד מתעסוקה או מסחר, אינם מורים בהכרח על השתייכות ל'יישוב החדש'.

ד. בתחום הרוחני-דתי נמצא זהות תרבותית וזיקה רעיונית הדוקה בין חלקים מאיכרי המושבות וחוגים מסוימים ביפו ובחיפה ובין ה'יישוב הישן'. שמירה קפדנית וקנאית על דת ומצוות ואורח-חיים מסורתי אינם יכולים לשמש אמת-מידה להשתייכות לקבוצה זו או אחרת. מקובל לראות את העמדה הקיצונית בשאלת שמירת השמיטה כאופיינית ל'יישוב הישן'. אף האשימוהו בשימוש קיצוני באיסור זה כאמצעי להרוס את ה'יישוב החדש'; אך הרי ידוע שהיו איכרים במושבות שהקפידו על הליכה לאור פסקי המחמירים דווקא, ומפורסם מאבקה של עקרון בנושא זה. היש לראות בהם אנשי 'יישוב ישן'? זאת ועוד, את החינוך החרדי המחמיר נוטים ליחס ל'יישוב הישן' ומרכזו הירושלמי. אולם עובדה מוכחת היא התופעה שרבים במושבות נענו ליוזמה, שיצאה מאנשי ה'יישוב הישן' בירושלים, ושלחו את בניהם ללמוד בחדרים שיסדה במושבות חברת 'שומרי תורה' הירושלמית. למוסדות חינוך אלה, שנוהלו בדרך הישנה, היתה הצלחה ניכרת. במושבות התעוררו על רקע זה ויכוחים ומריבות בין חרדים ומשכילים.

ביישוב היהודי התגבש ציבור חרדי השונה באופיו מהתדמית המקובלת של ה'יישוב הישן' המקורי. נוצרה כעין קואליציה בין החרדים לאופיה הרוחני של ארץ-ישראל—ויהיו אלה אנשי ה'יישוב הישן', בני המושבות וחוגים שונים בערים.⁸³ הם לא ראו בעין יפה את החילוניות המתפשטת והכובשת, כך שדבקות במסורת ועמידה על עקרונות דתיים אינה בלעדית ל'יישוב הישן' דווקא. מקובלת ההבחנה שמייסדי ה'יישוב הישן' ראו את מטרת עלייתם במסגרת המאוויים הדתיים, ושאיפתם היתה להקדיש עצמם ללימוד תורה ועבודת ה'.⁸⁴ מאידך, עליית ה'יישוב החדש' יסודה בשאיפה להתחדשות לאומית ויצירת תפנית באורח-חיייו של היהודי. אך אצל הדור השני והשלישי של בני ה'יישוב הישן'—ובעיקר בתקופת דיונונו—אידיאל זה של העולים הראשונים נחלש וטוקפו; אם כי היה מיוצג עדיין על-ידי בעלי העמדה הרשמית ושימש תשתית רעיונית ומטרה ראשונית, הרי רבים לא יכלו, או לא רצו, לפעול לפי עקרונות אלה בחיי-המעשה.⁸⁵

ו. אין לראות את ה'יישוב הישן' כגוף מונוליטי בעל עמדה אחידה בכל תחומי הפעילות. הוא הורכב מבעלי קשת מגוונת של דעות. נמצא בו אישים בעלי רעיונות חדשניים, חוגים השואפים

82 הצגת המאבק בין ה'יישוב הישן' ל'יישוב החדש' על רקע של פרודוקטיביזציה נגד חיי-חלוקה נראית כפשוטנית מדי. ראה למשל: מ' דורמן, 'היישוב הארץ ישראלי בעיני העליה השניה', ספר הזכרון לגליה ירדני-אגמון, תל-אביב תש"ל, עמ' 240.

83 נזכיר כאן רק לדוגמא את המאבק נגד אגודת 'בני משה', שהתנהל בשנות התשעים ובמרכזו לא עמד ה'יישוב הישן' דווקא אלא חוגים לאומיים חרדים בראשות י"מ פינס. או הסכסוכים בין איכרי פתח-חקה לבין הפועלים על רקע חברתי-דתי והאחרונים ראו בכך מאבק נגד ריאקציה ומשטר ה'חלוקה'.

84 ראה למשל: נ' קצבורג, מגילת יוסף, במבוא, עמ' 21.

85 את"ה 12/105 V, שיינקין מציין שבעלי הגיל הבינוני והצעירים ביישוב הישן חיפשו כבר פרנסות במסחר ובמלאכה ושאפו לחיי יצירה מתוך עבודה.

לידע והשכלה בעלת אופי מתון וקבוצות הפועלות לפריצה מתוך המסגרת החברתית והכלכלית הנתונה. לעתים קשה הקביעה אם תופעות וסממנים אלה הם במסגרת ה'יישוב הישן' או שמא יש לראותם כביטוי להשפעת ה'יישוב החדש'; ואולי נטשטשו כאן הגבולין: היו אישים וקבוצות שסוג פעילותם אופייני לתדמית של ה'יישוב החדש', אך קשה לשייכם אליו עקב אורח-חיייהם השונה או אי-הסתגלותם לאידיאולוגיה המייצגת של ה'יישוב החדש'.⁸⁶

ז. קיימת תדמית כללית של 'יישוב ישן' קנאי, השש אלי חרמות, אך טבעי הדבר שהקולניים והצעקניים נשמעים יותר, כופים לעתים את דעתם על ציבור רחב באמצעות סנקציות חברתיות ואחרות. בכך מטביעים את רושםם על הציבור כולו ונשכחת העמדה המתונה שמייצגיה נגררים לעמדה קיצונית.⁸⁷

ח. חלק מהניגודים בין 'יישוב ישן' ו'יישוב חדש' יש לראות על רקע חיכוכים רגילים בין מתיישבים ותיקים ומהגרים חדשים. כאשר הראשונים חוששים לאיבוד הבכורה וההנהגה, המהגרים החדשים הם גם בעלי אמצעים אשר מקורותיהם מהציבור היהודי בחוץ-לארץ ומתעורר החשש הטבעי של הוותיקים שמא ייגרע חלקם. אם כי בתקופה זו קלט ה'יישוב הישן' המקורי עלייה גדולה, לא נוצר קונפליקט חמור על רקע זה. שמא יש לומר שעולים אלה לא רק נקלטו אלא אף נטמעו ב'יישוב הישן', שהיה רגיל בזרם של עלייה מתמדת; ואילו גלי-ההגירה של הטיפוס החדש לא נקלטו בו אלא אף עמדו מנגד.

ט. ראינו לעיל שהשימוש במונח 'יישוב ישן' מכוון בעיקרו כלפי בני העדה האשכנזית.⁸⁸ כיצד יש להתייחס לשימוש במונח 'יישוב חדש' בהקשר של בני העדה הספרדית? שפן מצאנו מתיישבים ופועלים בני העדה בתוך המושבות החדשות, רוב בני העדה התפרנסו מיגיע כפיים ולא נהנו מ'חלוקה'. כמו כן היתה תמיכה ברעיונות הלאומיים החדשים, כפי שבאה לידי ביטוי בעיתון 'החרות'.⁸⁹ נראה שיש לבדוק כל תופעה או הבעת דעה לגופו של עניין, דהיינו אם הן תואמות עמדות ודעות ב'יישוב החדש' ולא לפי השתייכות עדתית דווקא.

86 נזכיר כאן רק לדוגמא אישים כמו: יחיאל מיכל פינס, יצחק אייזיק בן-טובים, חיים מיכל מיכלין, יעקב גולדמן, או אפרים כהן-רייס שאינו פועל במסגרת ה'יישוב הישן' אך אין לשייכו ל'יישוב החדש'. על הקושי בראיית ה'יישוב הישן' כחטיבה אחת בעלת גוון אחיד, ראה: ג' קרסל, אם המושבות פתח-תקוה, פתח-תקוה תשי"ג, עמ' 5.

87 ברוח זו, למשל, דבריו של הרב מוהליבר בסכמו את ביקורו בירושלים, בראשות השיירה של חובבי ציון בשנת תר"ן. הוא מדגיש את המתיונות שמצא בעיר: 'מצאנו בה אנשים לאלפים יראים ושלמים מופלגים גדולים בתורה, צנועים ומתונים ואינם מהקנאים לשם שמים, והם סבלנים צנועים ומעלים'. ראה סקירתו: 'מטרת נסיעתי לארצנו הקדושה', ספר שמואל, בעריכת י"ל הכהן-פישמן, ירושלים תרפ"ג, עמ' מח.

88 אם כי יש גם דעות אחרות. ראה: מ' רינות, חברת העזרה ליהודי גרמניה ביצירה ובמאבק, ירושלים תשל"ב, עמ' 169, המדבר על 'יישוב ישן ספרדי'. באחד המקורות אף כורכים יחד 'את בני ה'יישוב הישן' אשכנזים וספרדים' כיסודות שנוגדו וגדלו בארץ והסתגלו לתנאי חייה, בניגוד לבני ה'יישוב החדש' אשר הדבר נקנה לו 'לא על נקלה ולא בזמן קצר'. ראה: האחדות, תרע"ג, גל' 2.

89 החל להופיע בירושלים בשנת תרס"ט. היה אף נסיון להעבירו ליפו ולהפכו לבטאון החוגים המשכילים הלאומיים-בארץ ישראל. ראה ארכיון בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, 4°1068 תיק 504. הכרוז ליסוד עתון חדש ומכתבו של העורך חיים בן עטר אל מבי"ה הכהן בדבר הקשיים והתנאים להעברת העתון ליפו. ברטל שם עמ' 16, מדגיש את ההשתלבות במודרניזציה ובתהליכים הכלכליים החדשים כמבטאים את ה'חדש' בקהילה הספרדית. אך נראה שבקרב חוגים מסוימים בה לא נעדר גם הממד הערכי. הדברים טעונים עדיין ליבון והבהרה.

י. התדמית של היישוב הישן ו'החדש' כאחד, ובעיקר התדמית השלילית של 'הישן', מושפעים לא מעט על-ידי הספרות הפובליציסטית והפולמסנית של התקופה הנדונה. בלהט הקיטרוג הוצג היישוב הישן כטפילי, מאוכלס במורדי אור חשוכים, בעלי הנהגה מושחתת הרודפים כל נסיון לתיקונים ולהבראה חברתית ועיקר מגמתם להרוס את היישוב החדש ומפעליו.⁹⁰ מאידך, גם ההאשמות הכוללניות על פריקת עול המסורת ב'יישוב החדש', ובעיקר במושבות, מוגזמות. התדמית של אנשי העלייה הראשונה והשנייה—המקובלת כעלייה של אידיאליסטים מחיי הלאומיות היהודית, הנכונים להקריב הכול, אם כי יש בה הרבה מן האמת—מופרזת קמעה בשל האידיאליזציה של תקופת הראשונים. מאידיאליזציה זו 'סבל' היישוב הישן שלא תאם ותדמית

91. ז.

סיכום ומסקנות

א. קיימת תדמית מסוימת של היישוב הישן ושל היישוב החדש' בהיסטוריוגרפיה הארץ-ישראלית, ובעיקר במקורות בני-הזמן. תדמית זו, שנוצרה בתנאי מאבק, מושפעת רבות מהפולמוסים המרים, מרגשות הטינה והאיבה העזים של שנות דור ויותר. החוקר את תולדות התקופה חייב להשתחרר מכך ולבחון את התופעות בהתאם למציאות ההיסטורית.

ב. היישוב הישן המקורי, שלפני שנות השמונים של המאה ה"ט, לא היה בעל גוון אחד. אנשיו מצאו עצמם מעורבים בסוגי פעילות ערכית וחברתית שהיו מסממניו של היישוב החדש'. הלכה ונוצרה שכבה אורתודוקסית שונה בצביונה מהתדמית המקובלת של היישוב הישן'.

ג. גם היישוב החדש' לא היה גוף מונוליטי. אלמנטים שונים בערים ובמושבות זהים היו מבחינות שונות עם היישוב הישן' והזדהו עמו.

ד. עם עבור השנים, הזדקנו המושבות הוותיקות והתמסדו. הן שהיו סמל לניגוד החריף לאורח-חיו של היישוב הישן', פסקו להיות ראש-גשר מוביל בהנהגת היישוב החדש'.

90 עמד על כך בקצרה ב"צ גת, שם: לעתים הושפעו גם חוקרים בני זמננו מגישה זו. ראה: למשל, ג' ירדני, שם, עמ' 248, על 'קני הצרעות הרבים אשר בירושלים'; בעמ' 145-146, מתוארים ממוני ירושלים בנימה לגלגנית ועוקצנית כל שהיא. באותו עניין ראה גם: ג' קרסל, פותחי התקופה, עמ' 60, שם מבקר גם המחבר את אחד מגדולי התורה שכן עמדתו נוגדת בצורה חריפה את ההשקפה הלאומית המקובלת עלינו. ר' יוסף ריבלן, מראשי ועד כל הכוללים, שת לבו לתדמית הגרועה שיש ליישוב הישן' בעיתונים ובכתבי-העת: 'וישללו מהם צורתם האנושית ויתנו למו תחתיה צלם דמות חיה טורפת, חיה בעלת פה פעור, אך לא כול חלוקה ותמיכה, הצועקת בקול ולא יסף: הב, מדבריו בעת ביקור שיירת תובכייצין בשנת תר"ן. ראה: ח"מ מיכלין, בראי הדורות, תל-אביב תש"י, עמ' 58-59.

91 ראה: א' דרויאנוב, מימים ראשונים, כך ראשון, תל-אביב תרצ"ה, עמ' 83-85. מכתבו של ח' חיסין על המרכיבים האידיאולוגיים בעליית הביל"ויים.

המונחים 'יישוב ישן' ו'יישוב חדש' בעיני בני-הדור וההיסטוריוגרפיה

ה. בתקופת העלייה השנייה, בה היו הצעירים הציונים והסוציאליסטים נותני הטון, נוצר עימות אידיאולוגי וחברתי חריף בינם ובין המושבות שהפכו בעיניהם לכעין 'יישוב ישן'.

ו. לעתים קיים היה שיתוף-פעולה בין ה'יישוב הישן' ובין חלקים ב'יישוב החדש' נגד התסיסה של צעירי העלייה השנייה.

ז. לקראת סיומה של התקופה נוצר טשטוש מסוים במיון המקובל בין 'יישוב ישן' ו'יישוב חדש'. אין הכוונה למוסדות המוכרים, אלא בעיקר לקבוצות-ביניים או קבוצות-שוליים בשתי החטיבות גם יחד.

ח. בני-התקופה עצמם הרגישו בתהליכי השינוי שחלו ביישוב. על כן, היו קולות של ערעור על הקלסיפיקציה המקובלת של ה'יישוב הישן' וה'יישוב החדש'. נעשו גם נסיונות לבטלה ולקבוע אמות-מידה חדשות למיון הבין-קבוצתי.

לא באנו כאן לקבוע מסמרות והגדרות. ביקשנו להצביע על הבעיות המתודיות, ללבן את הנושא מהיבטיו השונים ולנסות לבחון כיווני-דרך בהבנת המונחים 'יישוב ישן' ו'יישוב חדש'. ההסתייגויות שהועלו כאן, אין פירושן שהשימוש במושגים אלה אינו אפשרי. נראה עם זאת שקיימים קשיים בשימוש בקריטריון זה או אחר כקנה-מידה עיקרי להבחנה הבין-קבוצתית. יש, על כן, לנהוג משנה זהירות בניחוח המקורות בנושא ובהסקת המסקנות.

